fahs

Nr. 3/2021

Kulturhistorisk tidsskrift udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund

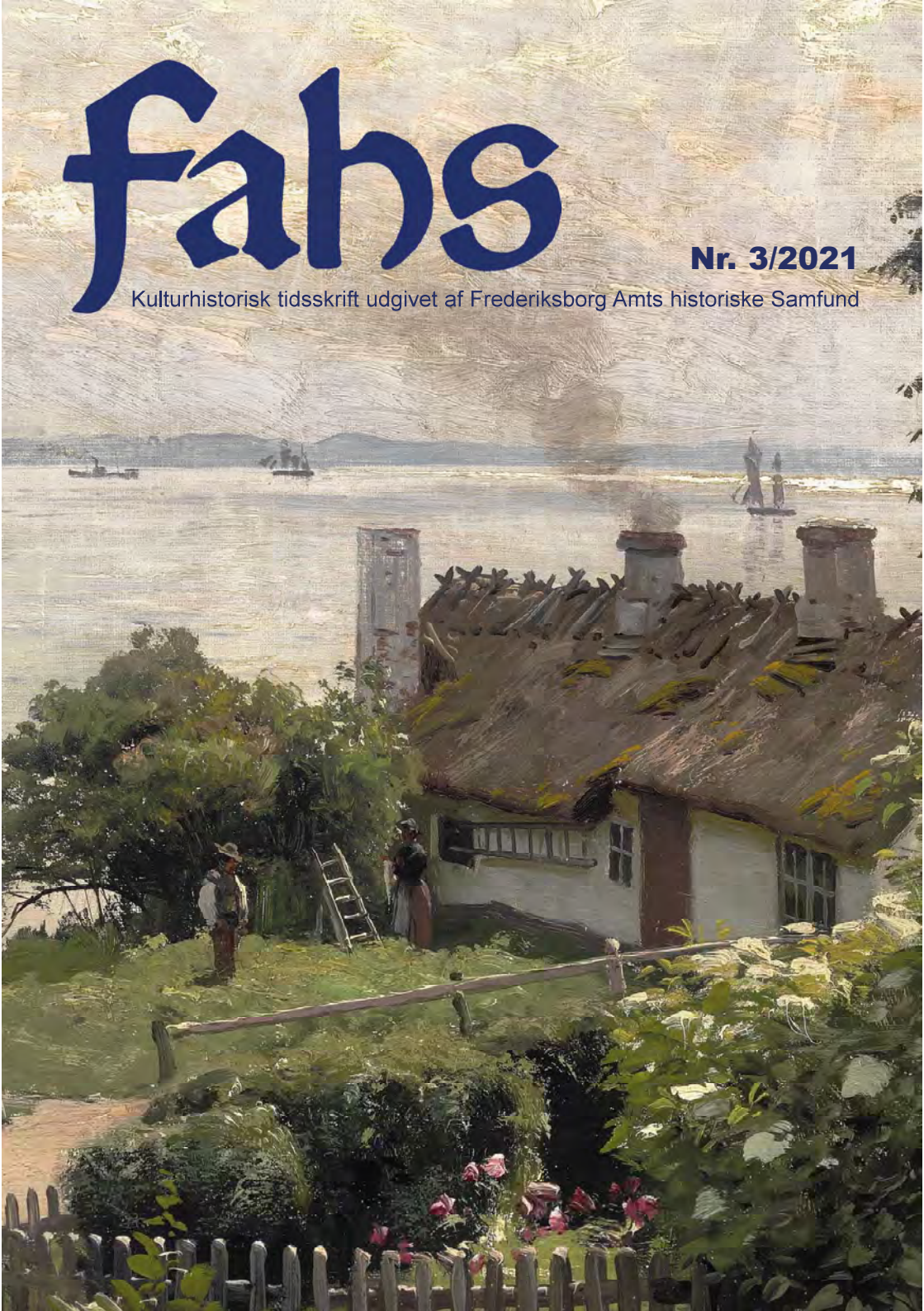

FAHS
Frederiksborg Amts Historiske Samfund

Medlemsblad for Frederiksborg Amts Historiske Samfund. ISSN-nr: 0906-5644

Tilrettelæggelse:
Margrethe Krogh (ansvh. redaktør)
Layout: Lars Bjørn Madsen
Trykkeri: Toptryk Grafisk ApS, Gråsten
FAHS udkommer 4 gange årligt.
Artikler sendes til redaktøren.

Bestyrelsen:
Margrethe Krogh (formand)
Eva Tønnesen (næstformand)
Henrik Bachmann (kasserer)
Lene Falster (sekretær)
Lars Bjørn Madsen (redaktør)
Lone Hvass
Kjartan Langsted

Kontakt til foreningen:
post@fahs.dk
Margrethe Krogh:
tlf. 3011 7232
Mail: formanden@fahs.dk

Vedr. medlemskab:
Se hjemmesiden eller kontakt Henrik Bachmann kasserer@fahs.dk
På www.fahs.dk finder man bl.a. opdaterede oplysninger om udflugter og foredrag. Følg også foreningens side på **Facebook** med nye artikler og billeder.

Forsidebillede:
Nordkystens fiskerlejer har siden slutningen af det 19. århundrede tiltrukket alle vore store kunstmalere. Peder Mønsteds maleri fra 1906 (udsnit) viser færgemand Jens Linds hus på Nordre Strandvej (142; nedrevet 1998) i Aalsgaarde. Mønsted besøgte ofte stedet og har lavet flere malerier herfra. Maleri i privateje.

Nationalpark Kongernes Nordsjælland

har en meget flot og godt udbygget hjemmeside, hvor man kan få masser af gode idéer til udflugter, ophold, vandringer, cykel- og bilture. Stor ros til de mange forfattere: biologer (især), historikere og arkæologer, der er ophavsmænd/-kvinder til siderne. En natur- og kulturhistorie, der strækker sig fra oldtidens gravhøje til Esrummunkenes kamp mod kongemagten og videre til de store statsskove og deres beskaffenhed i dag. Men hvor er alle landsbyerne blevet af, og hvor er Kronborg blevet af? Hvor er Hornbæk Plantage med Danmarks største sandflugtsdige og de mange betydelige oldtidsminder? Det virker nærmest som om man bevidst undgår nogle af de mest betydningsfulde elementer i kulturlandskabet. Vel har man gjort opmærksom på sandflugten i den vestlige del af området, men historien mod øst mangler totalt. Vi må huske, at Nordsjællands naturlandskab gennem årtusinder er blevet et rendyrket kulturlandskab; de indhegnede skove, de opstemmede åer, bøndernes landsbyer, fæstebønder og selveje. Nationalparken er ren kulturhistorie. Blandt hjemmesidens forslag til byer mangler Helsingør! Den eneste by og købstad, der overhovedet kan måle sig med europæiske byer. Og hvad med kirkerne, når nu der tales så fint om Cisterciensernes kloster i Esrum? Har man totalt glemt, at kirkerne hører med til den historie - ja tilmed er ældre end klostret?
Nordsjælland er det kulturrigeste område i Danmark. Nationalparken skal i nært samarbejde med de kulturhistoriske museer og lokalhistoriske foreninger formidle kulturlandskabet udi alle dets spændende hjørner og kroge og lære os alle at forstå og værdsætte det, så vi med største glæde og interesse værner om det. Præcis ligesom eksempelvis Nationalpark Vadehavet skal vække vor interesse og forståelse for vort lands følsomme natur.

LHV

En Rejse til Esrum Sø og Esrum i 1810

I 1811 udgav historikeren og sprogmanden Christian Molbech skriftet »Ungdomsvandringer i mit Fødeland«, der må anses som et væsentligt bidrag til guldaldertidens syn på det kulturlandskab, der åbenbaredes udenfor Københavns porte. Det 390 sider lange skrift beretter bl.a. om Molbechs rejse i Nordsjælland i 1810, og herfra skal vi nu læse om hans tur fra Frederiksborg til Esrum langs den af ham stærkt lovpriste Esrum Sø.

Henrykt i Erindringer om Formiddagens Nydelse, omgivet af Fortids romantiske Billeder, der ligesom fortrolige Ungdomsvenner efter en lang Skilsmisse flokkede sig omkring mig, udfyldte mine Følelser og oplivede mit Mod, forlod jeg om Eftermiddagen Frederiksborg, eller rettere tog det med mig paa en Udflugt til Esrom. Alt var forenet paa denne Færd, hvad der kan gøre en Reise behagelig. Den livfulde Erindring om det kiære Sted, jeg forlod, dog kun for snart at see det igien - et Maal og en Vei, hvis Skiønhed overgik min spændte Phantasie - og et Selskab, der fordoblede mig enhver Nydelse: alt dette tilsammen udgiorde et Heelt, der bedre lader sig føle end beskrive. Jeg levede - jeg følte, at Livet er noget; jeg smagte Øieblikkets skiønne Lyst i en af de reneste og uskyldigste Nydelser, og tænkte slet ikke paa, at Livet kun skal bestaae i Virksomhed - og om det er saa, vil ingen dog nægte mig, at Glæde er en virksom Tilværelse. Min glæde var blid og rolig; ingen Overmættelse støvede Siælens Sands; thi sagtelig,

Udsigt over Esrum Sø. J. C. Dahl 1817. Nasjonalmuseet i Oslo.

»Grib Skov med Udsigt over Esrom Søe til Fredensborg«. Kobberstik af S. H. Petersen 1820.
Herunder portræt af Chr. Molbech (1783-1857).

som Skov og Sø glede forbi den rullende Vogn, vekslede de yndige Billeder, der giennem Øiet prægede sig i Sindet, og klart var Speilet, der optog dem, som Søens himmelblaa Flade.

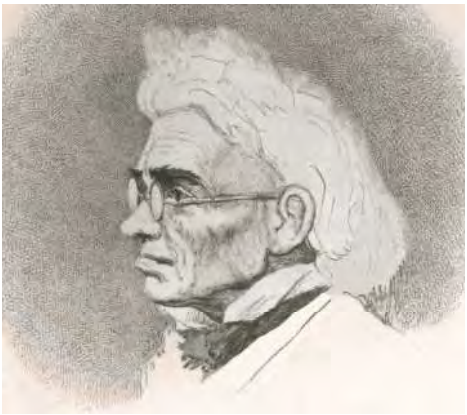

Med Sandhed kan man sige, at denne Vei er en af de skiønneste, som Danmark, saa rig paa Naturskiønhed, har at fremvise; og Esrom Søe er ei blot ved dens Størrelse og betydelige Brede, men og ved dens Omegn, en af de første Søer i Landet.
Omtrent 3/4 Miil er Skovveien fra Frederiksborg til Nødeboe, en Landsby, der ligger tæt omringet af Skov, ved Søens vestlige Bred, hvor Landet danner en yndig, skovbevokset Odde, der strækker sig langt ud i Søen og skiuler en betydelig Bugt. Fra Nødeboe gaaer Veien, bestandig giennem Skov, langs med Søen og saa tæt ved dens Bred, at Bølgerne stundom synes nær ved at række Vognen. Saaledes kiører man en heel Miil imellem Skov og Vand, fra to Sider tæt favnet af den skiønneste Natur, i dyb Eensomhed, og dog omgivet af venligt Liv. Over Søens vilde Flade har man Udsigt mod Østen til de høie Skove, i hvis mørke Baggrund,

Molbech kørte fra Nødebo videre mod Esrum ad Søvejen på vestsiden af Esrum Sø. Den førte ham gennem de gamle stutterivange fra Christian den Fjerdes tid med tilhørende boliger, som han pudsigt nok ikke omtaler. Fascinerende er det, at hverken vej eller huse har ændret sig synderligt siden da, og udsigten over søen er lige betagende. Fændrikhuset, man ser i baggrunden på dette fotografi, er dog ikke de to gamle bygninger, Molbech må have set. De blev nemlig nedrevet i 1858, hvorefter man opførte det nuværende stuehus. I 1898 kom udhuset til, og stuehuset blev forlænget.
Fotografi: Lars Bjørn Madsen, marts 2021.

man skimter det hvide, pyntelige Fredensborg. Det nedenfor Slottet tæt ved Søen liggende Skipperhuus, hvis Mure skinne frem af Skoven, er ogsaa et Punkt, hvortil Øiet gierne hefter sig. Med Lyst følger det de fierne Bredder ogsaa der, hvor Skovene noget ovenfor Fredensborg ophøre, og hvor en Mangfoldighed af Udsigter over afvekslende Sletter og Høie, Landsbyer og eenlige Huse træder i Stedet.

Jeg finder, at det hele Syn, som denne Sø med dens Omegn frembyder, har noget mere Stort og Opløftende ved sig, end de fleste andre af Siællands Søer, selv naar den, som da jeg dennegang saae den, ikke er oprørt af Storme. Dens Størrelse bidrager vel meget hertil; men ei mindre dens Beliggenhed, midt i de uoverskuelige Skove, der høine sig fra begge dens Bredder, og strække sig langs med dens hele vestre Side fra Steenholms [Stenholt] Mølle til Esrom.

Jeg finder intet Sted i Kiøbenhavns Omegn, som jeg kunde foretrække for en Bolig ved Esrom Sø. Hvad ere Søerne ved Lyngby, Frederiksdal og Farum, i hvormeget de end forskiønne disse Egne, imod Hiin, der i dens store Omfang forener næsten alle de Skiønheder, som man hist maa søge i det Enkelte; og hvad er Charlottenlund, Sorgenfri og Dronninggaard imod Fredensborg, Frederiksborg og Kronborg?

Selv den herlige Furesø maa tabe i Sammenligning med Esrom Sø; og Tiustrup Sø med dens store Skovstrækninger og høie, bankefulde Bredder, er vel den eneste i Siælland, der i Skiønhed turde maale sig med denne. Det er muligt, at ikke Enhver vil underskrive min Dom eller indtages saameget som jeg af den noget alvorlige Skiønhed, der udmærker denne Sø og dens Omegn. En fremmed Reisende, som vi ofte følge med Fornøielse, kun aldrig, naar han ubevidst gaaer over i det Komiske, ved at forvilde sig ind i Nordens dybe Oldtid, har fundet Egnen om Esrom Sø øde og alt for eensom og eensformig. Han lader stundom Siellands Naturskiønhed vederfares fuld ret; men her synes han at have været i et Lune, der ikke tillod ham at see med fordomsfrie Øine. At man i disse Egne finder færre Spor af Konsten, at Søens Bredder ikke ere pyntede med prægtige eller brogede Lystgaarde, at man uforstyrret nyder Naturens blide og alvorlige skiønhed i en inderlig Forening og sielden Reenhed, alt dette giorde mig det skiønne Landskab dobbelt skiønt og dobbelt kiært.

Men, det er Tid at fortsætte den begyndte Færd langs med Søens vestlige Bred. Vi forlade den ved dens nordlige Ende; landet høiner sig; i Begyndelsen ere Udsigterne trindt om noget begrændsede af Skovene; men er man kommen op paa en af de høiere Banker, da overskuer man et meget rigt og skiønt Landskab - mod sønden ud over hele Esrom Søe, fra hvis store Speilflade et herligt Liv udbreder sig over den hele Scene - mod Østen til Skovene, der omslutte Gurre sø med dens romantiske Egn, videre ud over hele Landet, og over Øresund til Skaanes flade, med Kirker og Landsbyer beklædte kyster.

Schæferiet ved Esrum (senere Esromgaard) tegnet af O.J. Rawert i juni 1820. Kgl. Bibliotek.

Væltningen i Snevret Skov, hvor brændet rulles fra den øvre til den nedre kanal. tegnet af O.J. Rawert i 1820. Kgl. Bibliotek.

Mod Norden glimrer i Synskredsen det sølvblaae Hav - men hvilke tykke mørke Skybanker hæve sig hist, ligesom omhyllede af giennemsigtig Taage over det klare Blaae? Et nyt og overraskende Syn! Det er Kullens Fielde, der i 4 Miiles Afstand strække sig i Bølgeform hen over Havet, og skiøndt af ubetydelig Høide, dog i denne fierne Afstand synes som høie Bjerge, hvis Top Skyerne omhylle. En underlig, høitidelig Følelse vakkes hos mig ved det første Syn af Fielde, og med en stigende Længsel betragtede jeg et Skuespil, der gienkaldte mig den skiønne Erindring om Møens Klipper og det Øieblik, da jeg førstegang saaledes havde øinet dem. Det var for mig, som disse Bjergskyer vilde kalde mig til sig, som de vilde love min Kierlighed til den høie Natur en mere kraftfuld Næring. Men synet maatte svinde; og fortrolig med den Skiønhed, der omgav mig, lod jeg den drage et Slør over de Billeder, som Længsel og Indbildningskraft skabte.

Reisen gik til et Sted, der bidrager meget til at udmærke denne Egn: det kongelige Faarehold eller Skæferi [schæferi] i Nærheden af Esrom. Denne fortræffelige Indretning, Førselscanalen [Esrum Kanal], der forener Esrom Sø med Havet, Levningerne af det gamle Kloster midt imellem de siunkne Ruiner af Søborg og Gurre, Nærheden af de to nyere Slotte, der tilbyde en saa interessant Sammenligning. Alt dette, forenet med en sielden Fylde og Mangfoldighed af Naturskiønhed, giver denne Egn, i en Omkreds af 4 eller 5 Mile, til en af de mærkeligste Pletter i Danmark.

Af Skæferiet saae jeg intet uden Bygningen, der er indrettet saa hensigtsmæssigt og med saa skiøn en Orden,

Esrum Kanal kunne, som Molbech skriver, også tjene til behagelig lystsejlads. Her er det maleren Jørgen Sonne, der har skildret pramfarten på kanalen i 1865. Prammen trækkes af hesten, der ses til venstre. Frederiksborgmuseet.

at selv den Bygningskyndige med Fornøielse kan betragte disse Faarestalde. Jeg lagde Mærke til de forskiellige, særskilte Afdelinger, som hver have til Overskrift over Døren den spanske Faarestammes Navn, hvoraf de Colonister bleve udtagne, der fra deres varme Fædreland førtes saa høit mod Nord, for ved deres Afkom at giøre os utrængende til Spaniens Uld og Englands Klæde. Ved et senere Besøg paa Esrom traf jeg paa en Vandring adskellige Flokke af nogle hundrede Faar, der samlet græssede i Skovene; et i vort Land ganske nyt og overraskende Syn.

En mere modern, men tillige langt mere interessant Mærkværdighed ved Esrom og dets Omegn, er den Førsels-Canal, der er gravet fra den nordlige Ende af Esrom Sø til Havet i Nærheden af Dronningmøllen, en Længde af 13.670 Alen, i den Hensigt, at føre Brændet af de kongelige Skove omkring Esrom Sø til Havet, og således lette Førselen til Kiøbenhavn. Uden at jeg her saae noget forbausende Værk af menneskelig Konst, som andre Lande i lignende Værker kunne fremvise, fornøiede det mig dog at see dette Anlæg, der saa godt som hine opfylder sin Bestemmelse. Det er dog ogsaa Noget, at man paa to Dages Reise kan finde to Canaler i Siælland. Længden af denne Vandledning er altsaa noget over en Miil; den er 30 Fod bred og 5 Fod dyb. I nærheden af Søen og lige ud for Esrom Kloster overskæres den af Veie, og her finder man to smukke Broer. En halv Miils Vei gaaer den i lige Linier tildeels imellem temmelig høie, skovgroede Bakker, og er da afbrudt. Den anden Halvdeel af Cana-

len, som er indskaaren fra Havet, ligger 16 Fod lavere. Her venter man sig altsaa en Sluse. Men da Omkostningerne ved dens Anlæg vilde have været overflødigen, har man viseligen sparet dem. Prammene, hvoraf hver fører en halv Snees Favne Brænde, udlosses da, naar de komme til dette Sted; Brændet kastes paa en skrå Flade, og glider ned i en anden, nedenfor liggende Pram, og således er hele Sagen, uden konstigt Sluseværk, afgiort i nogle Minuter. (se illustrationen side 7) At Canalen ogsaa bidrager meget til at forskiønne og oplive Egnen, kan jeg ikke glemme at bemærke. Jeg har alt sagt, at den for en stor Deel gaar igiennem Skovegne. Trækveien ved Canalen er deruden forskiønnet ved en dobbelt Rad Frugttræer, og hvor disse ikke have Ly af Skoven, beskyttes de mod Vindene ved tætte Plantninger af Skovtræer. Saaledes er Smag for Naturskiønhed heldigen forenet med Hensyn til oeconomisk Nytte ved dette Anlæg; Egnens naturlige Ynde er forhøiet ved den konstige Aa og Farten ned ad Canalen igiennem Skovene er ikke blot til for Brændeførsel, men kan ogsaa være en behagelig Lystseilads. Nær ved Esrom er paa en Skovbakke ved Canalens østlige Bred, indrettet en Plads til Forlystelse for dem, som besøge denne Egn, hvilket fra Fredensborg, og andre Stæder ved Esrom Sø, skal skee temmelig hyppigt om Sommeren.

Liv og larm i Tisvilde 1835

Søren Kierkegaard fik muligvis inspiration til at besøge Tisvilde ved at læse folkemindesamleren og kunsthistorikeren Just Mathias Thieles folkesagn (udgivet 1818-23). I hvert fald besøgte han stedet Sankt Hans Aften i 1835, og det var nok ikke lige det, han havde forventet:

»Når man nu kommer ind i Tisvilde, bliver man højst ubehagelig stemt ved i stedet for stille landlig ro, at finde støjende larm, telte og borde, hvor mærkeligt nok alle sælgsker er tyske, ret ligesom for at betegne at ikkun fremmede kunne opføre sig her således, at ikkun i fremmede tungemål skulle stedet profaneres. Man går udenfor byen og kommer til den mark, hvorpå Helene Grav er. Der står den da stille, simpel, omgivet med et hegn af kampestene. Døren, som fører ind på den lidt ophøjede grav, står åben. Men for også her at forstyrre ethvert høj-

Træsnit gengivet i Danmark, illustreret Rejsehaandbog; redigeret af P. V.. Grove 1879.

tideligt indtryk, har et telt udsøgt sig sin plads lige overfor, hvor der støjes og svires, og hvor en del mennesker fra egnen har valgt sig deres opholdssted for at spotte over dem, der kommer for at bese det. Underligt kontrasterer imod disses hele adfærd en mands bemærkninger og relationer, der fungerer som en slags inspektør og bærer nøglerne til det bræddeskur, indenfor hvilket kilderne findes, hvorved han fortjener sig nogle penge.« ***LBM***

Pensionat i Esrum Kloster

Næppe mange er klar over, at der en kort tid var pensionat i Esrum Kloster. Historien er kort fortalt den, at Ebba Pentz-Møller i 1924 var blevet gift med Esrums murermester Anders Madsen, der havde mistet sin første hustru ved den spanske syge i 1919. Han virksomhed gik på det tidspunkt ikke alt for godt, så sammen flyttede de ind i ejendommen Kristinedal i Esrum, hvor der var indrettet en lille lejlighed – ikke nogen ideel løsning, men det var, hvad man kunne magte. Anders Madsens nu afdøde datter, Kate Ulff-Møller, fortæller:

»Min nye mor syntes nok, at nedgangen i fars virksomhed var tyngende, men så viste der sig en løsning. Esrum Kloster stod tomt nu, da Skovkassen og Amtskontoret var flyttet til Hillerød. Skovkassen fandtes på klostret indtil 1926, og her residerede skovkasserer Schlichtkrull som chef med fuldmægtig F. Arno og frøken Ingeborg Olsen som medhjælpere. Skovkasseren havde embedsbolig på klostret, men rejste fra byen, da skovkassen blev flyttet til Frederiksborg Amtsstue i Hillerød.

Mor, som var veluddannet indenfor madlavning, husførelse m.m., tænkte sig, at der i klostret lå en mulighed for at drive en slags finere pensionat, og hun gik straks i gang med at realisere idéen. Ansøgning blev sendt til Indenrigsministeriet; den blev bevilget, og vi flyttede ind i foråret 1926. Prisen for lejemålet, der omfattede hele klostrets førstesal og stueetagen til højre for postkontoret, var imidlertid tårnhøj, men da en rig onkel lånte os penge, kunne mor gå i gang, og så vidt jeg husker, blev alt smukt indrettet. Pensionatet kunne byde gæsterne på noget så eksklusivt som badeværelser, og man kunne fordrive tiden i billardsalonen eller på den nyanlagte krocketbane udenfor. Det eneste, der manglede, var tilstrækkeligt med gæster, så efter to år måtte mor give op, og vi flyttede tilbage til Kristinedal, som vi stadig ejede, og hvis gamle længe netop var blevet ledig efter de tidligere lejere.« ***LBM***

Parti fra Esrum Kloster tegnet i 1930 af den lokale maler og kunstner Arnold Olsen.

Sophienlyst og baron Løvenskiold

af Christian Hansen

Sophienlyst - i dag en del af den nuværende Internationale Højskole - var kendetegnet ved sine karakteristiske 3 gavle; her tegnet omkring 1900 af Ingeborg Bay Schmith, der var gift med Johannes Bay Schmith, søn af dampmøller Jacob Rudolph Schmith (1836-1913), der på den tid ejede Sophienlyst. Mølleren var ligesom sin forgænger Løvenskjold, meget interesseret i utraditionelt landbrug. Eksempelvis tilplantede han nogle af markerne med bønner, kommen, persille, og på en sydvendt skråning noget dengang så utraditionelt som tomater. De mislykkedes dog i sagens natur ofte. (Akvarel venligst udlånt af Kirsten Refn).

Gårdejer Christian Hansen, der boede på Ørnholm ved Gurre, skrev i årene 1910-38 en lang række artikler i de lokale aviser om Helsingørområdets kulturhistorie. Her følger hans levende beskrivelse fra 1924 af lystejendommen Sophienlyst ved Kongevejen i Helsingør, der i dag er domicil for Den Internationale Højskole.

For omkring halvtredsindstyve år siden var ejendommen Sophienlyst ved Kongevejen[1] en seværdighed, og man hørte ofte de forbipasserende udbryde: »Nej se dog, hvor er det dog smukt!«. Dengang var haven nyplantet og op ad de tre gule fremspring voksede slyngroser på grønmalede rammer. Der fandtes ingen villaer ved strandvejene, og ved Kongevejen var kun Eriksholm, Kvistgaard og Lersøgaard; det var derfor en sjældenhed at se så smuk en helhed.

Sophienlyst ejedes dengang af baron Løvenskjold af Løvenskjoldernes æt.[2] Han var en statelig mand med grå bakkenbarter, var enkemand, havde et par voksne døtre og førte et selskabeligt hus. Han var ligesom det meste af ade-

Sophienlyst ved Montebello Allé fotograferet omkring 1950 af Sylvest Jensen. Kgl. Bibliotek.

len en foregangsmand på landbrugets område, men egnens befolkning forstod ham ikke og lo ad hans forskellige handlinger og prøveforsøg. Det trekantede jordstykke mellem Kongevejen og vejen, som fører ind til Margrethehøj og nu er kolonihaver, men som dengang hørte til Sophienlyst, havde baronen delt i flere små skifter og havde her forskellige slags sæd og rodfrugter. Det kaldte han forsøgsmarken.[3] Befolkningen på egnen kaldte det tossestreger; selv lod de det gode vand løbe ud i nærmeste vandhul eller ud i landevejsgrøfterne. Løvenskjold var en af de første af egnens landbrugere, som såede langstrået græs i udlægsmarken, og havde selv i dårlige år og på de simplere af gårdens jorder nogle udmærkede græsmarker. Befolkningen så fordelen ved, at der blev meget hø og godt tøjregræs, men ingen ville begynde. De blev ved den gamle slendrian, kun at så lidt kløver og timothe [fodergræsart - også kaldet rottehale], der til dels kvaltes i urene og kvikbegroede marker.

Selv på mejerivæsenets område var baronen et hestehoved foran andre på egnen. Han havde en forholdsvis stor besætning bestående af små tynde svenske køer, som var nøjsomme og gav megen mælk. Køerne havde ikke numre på hornene, men navn efter deres lyder, nemlig Hjælme, Stjerne, Drave, Ringe, Langhorn, Højhorn, Korthorn, Gule, Blak, Røde, Sorte, Hvide osv.

Mange af Helsingørs borgere havde selv jord og køer og solgte mælken som den var til byens befolkning. På Sophienlyst blev der lavet udmærket smør og forskellige slags ost.

Der brugtes allerede dengang megen mælk i Helsingør. Brændevinsbrænderne, særlig Kierboe, brugte mere mælk end baronen selv havde af sine køer; den brugtes til mælketoddy. Når en kunde købte brændevin eller bærme, fik han en gratis toddy. Arbejderne på Barfod og Rohmanns og Løves skibsværfter skulle altid have en toddy inden de gik på arbejde. Der stod altid opskænket en lang række snapse og glas med mælk på disken. Men fløde forstod de ikke at lave i Helsingør. Den måtte købes. »Flødepernille« i Gurre levede af at sælge fløde fra Ørsholt, Lovisenlyst og Gurrehus, og fra Tikøb præstegård red daglig en karl til Helsingør med et par flasker fløde. Selv fra Jonstrup ved Esrum Sø red man med fløde. De kunne ikke få smør af fløden, derfor blev den solgt med så stor ulejlighed. På Sophienlyst med sine gode kældre og rene mejeriredskaber var der dog aldrig noget i vejen.

Baron Løvenskjold havde i mange henseender sine egne idéer. Vognene havde deres bestemte smøredag, enten de brugtes eller ikke. Når de blev brugt meget, peb de, da det var gamle træ-

aksler, som skulle smøres med tjære. Forkarlen, husmand Jens Olsen, senere vejmand på byens veje sagde da til baronen: »Vi kommer til at smøre de vogne, da gadedrengene løber efter os og råber omkap med hjulene: hr. Løvenskjold, hr. Løvenskjold!« Baronen svarede: »Nej, de trænger ikke. De skal vente til smøredag, da det er gammelt skidt der sidder og gnaver i navene. Kør i stranden med dem og få dem skyllet.« De havde ikke så langt, da der for enden af Gyldenstræde dengang var åben strand, hvor der tillige hentedes tang og sand. Det hjalp, så længe vognene var våde, men når de blev tørre, peb de atter: »hr. Løvenskjold, hr. Løvenskjold!«

Han havde også den idé, at han kun ville have kønne piger i sin tjeneste, og sådanne var ikke vanskelige at få, da det var gode vellønnede pladser på Sophienlyst. Flere af dem kom imidlertid galt af sted, og derfor fik baronen skylden. Forkarlen, som selv syntes godt om dem, blev vred på baronen og skældte ham ud i fleres påhør. Herved kom sladderen ud blandt befolkningen, der stadig føjede mere til.

Det interesserede baronen at stå ude ved vejen og se malkepigerne fra Helsingør komme forbi, når de havde været ude på overdrevet for at malke. Det var også et smukt syn at se dem gå med en stor mælkespand på hovedet og strikke på en strømpe. Folk sagde, at det var for pigernes skyld, han stod dér, men hvem af os ville ikke gøre det samme, hvis byens borgerdøtre kom gående med en strikkestrømpe i hånden og en stor spand på hovedet, iført en net og klædelig dragt som de selv havde syet, solide sko, syet af byens egne skomagere, og grå eller brune

Udsnit af maleri (1856) fra Horneby-egnen af Vilh. Petersen, hvor man ser en kvinde med malkekrans og en mælkespand på hovedet. Privateje.

strømper, som de selv havde spundet og strikket og undertiden også farvet.

I min barndom, som tilbragtes i Horneby, var det almindeligt at gå med spanden på hovedet efter at have været i hegneden for at malke. Det var ret langt at gå med den tunge byrde, men dengang havde pigerne muskler, stive rygge og solidt fodtøj. Dengang var der ingen, som kørte med mælken. Det kunne ikke lade sig gøre, da man kun havde stive vogne og åbne mælkespande af træ.

Til Sophienlyst hørte i baronens tid mere jord end der nu er. Der pløjedes lige op ad Belvederes mure og næsten til Hollandske Mølle og Nøjsomhed.[4] Til gården hørte et teglværk, som lå ved Gurrevejen. Det nuværende »Thomalo« var dengang bolig for bestyre-

ren og de fremmede arbejdere.[5] Hvor nu »Constantia« og »Godthaab« ligger, lå den store teglovn, som stod mange år efter at det øvrige var nedrevet.[6] Teglværksklokken hang der endnu, og det var almindeligt, at forbipasserende ungdom skulle derind og ringe med klokken. Denne teglovn fik en slags historisk betydning, idet den skulle bruges som studestald i 1807, da den engelske flåde lå på Rheden og proviantered i Helsingør. Her stod studene varmt og lunt i blæst og kulde. Hvor »Mariefryd« nu ligger, lå et større skur omgivet af åbne pladser.[7] Her blev stenene formet og båret ud på pladsen til tørring, to ad gangen. Det var ikke meget efter nutidens forhold, men der brugtes heller ikke mange sten dengang, da bønderne selv lavede dem.[8] Bag denne plads lå de lange tørrelader, og hvor Klausens frugthave nu er, lå lerpladsen; her blev leret æltet i en rund grav, som fyldtes med vand.[9] Rundt om denne grav gik en gammel hest og trak et hjul, som gik nede i graven. Fra begyndelsen var det let, men når leret blev sejt og klistrede på hjulet, var det hårdt arbejde. Det var en ynk at se den gamle hest gå dér og ase. Den havde bind for øjnene for ikke at blive ør ved stadig at gå rundt. Leret blev hentet i den store lergrav ved Rønnebæralléen. Tusinder af læs er hentet her, og mange gamle heste slæbt til døde. Man havde dengang den mening, at når en hest ikke mere kunne bruges andre steder, skulle den være teglværkshest. Når den havde tilbragt en sommer her, gik den til Lokander, men da var der kun knoglerne og en forpisket og forgnavet hud tilbage.[10]

Arbejderne dengang var mestendels svenskere, da arbejdet var strengt, lønnen lille og arbejdstiden lang. Når de kom hertil var de som regel forsultne. De skar et halvt brød på langs - der blev kun fire rundstykker - og hertil spistes en stor spegesild; de skrabede den blot lidt for at få skindet med, og benene spiste de også. Hertil drak de en halv flaske brændevin. Det var davren! Middag og nadver var det samme, men når de havde tjent nogle penge, købte de smør og pålæg hos Jens Nielsen som havde høkerhandel i en stor, bred bygning, som lå i gartner Nielsens indkørsel med den brede gavl mod vejen og kaldtes »Slottet i Dumpedalen«.[11]

Når de rigtig skulle more sig efter dagens strabadser, gik de ud til Peter Skov, som havde café og beværtning, hvor nu Klostermosegaards købmandshandel er. Her spilledes kort og blev drukket »bra« til den lyse morgen. Enkelte af dem var nette og ordentlige unge mænd, som søndag aften gik til dans ved Kammerjunkerens Lysthus.[12] De forblev i Danmark og flere af dem blev agtede mænd.

Baron Løvenskjold solgte Sophienlyst til jægermester Kvistgaard, som lod markerne beplante med de nuværende store tjørnehække.[13]

Han lejede jorden ud til mølleejer Qvistgaard fra Hollandske Mølle, som drev dem mønsterværdig.[14] Han var tillige største leverandør til Helsingør Svineslagteri med hundrede svin, som fuldtud blev leveret. Senere ejedes Sophienlyst af dampmøller Jacob Rudolph Schmidt, der var bekendt over hele Nordsjælland for sine svære belgiske heste og sine store, fede, brogede køer, som gav umådelig med mælk.[15] I hans tid nedbrændte de gamle bygninger fra baronens tid. Ilden var påsat, ligesom alle de brande dengang på

Der findes ingen billeder af Løvenskjolds teglværk, men det er angivet på et kort fra 1857. Her ses også Sophienlyst, som er bygningerne nord for Kongevejen, markeret øst for teglværket Nøjsomhed. Udsnit af topografisk kort.

overdrevet. Det var en ung mand, som ville fordrive rotterne. Han var altid til stede og morede sig ved at se dem løbe forvildede omkring. Så sagde han: »Ja, sådan skal I ha' det, I tyveknægte«.
I nogle år var Sophienlyst upåagtet, indtil den blev international højskole, og nu er bekendt langt ud over vort fædrelands grænser.

Noter udarbejdet af Lars Bjørn Madsen
1) Adressen er i dag Montebello Allé 1 og ejendommen rummer Den Internationale Højskole. Bager C. D. Schmidt købte ejendommen af Kommunen i 1810 som den første private ejer. 2) Baron, hofjægermester Severin Jacob de Løvenskiold (1816-1888) ejer Sophienlyst i perioden 1865-1881. Løvenskiold var søn af norsk kammerherre Frederik Løvenskiold og Maren Franciska født Paus. Han blev 1835 student og 1841 cand.jur. fra Universitetet i Oslo. Han var flyttet til danmark Danmark som proprietær da han købte Sophienlyst ved Helsingør. Løvenskiold blev 1856 jægermester (titulær) og 1864 hofjægermester. Han blev gift første gang med Catharina Heftye. Anden gang giftede han sig den 17. juni 1854 med Sophie Vibeke komtesse Knuth, datter af grev Julius Knuth. 3) Stykket mellem nuværende Aarhusvej, Haderslevvej (den gamle adgangsvej til gården Margrethehøj) og Kongevejen. Mod sydvest var det afgrænset af Fredsholms jorder. 4) Købmand Lundwalls landsted Belvedere har i dag adressen Rogertsvej 9. Nøjsomhed Teglværk lå ved Kongevejen og Rønnebær Allé. 5) Thomalo - i 1920'erne børnehjem - har i dag adressen Gurrevej 129. 6) Constantia; Gurrevej 125, og Godthaab; Gurrevej 127. 7) Mariefryd, Gurrevej 121. 8) Desuden var en stor del af husene på Helsingørs jorder opført med lerstampede ydermure, såkaldte piséhuse. 9) Klausens Frugthave har jeg ingen oplysning om, men den har ligget i området omkring Lerbakkevej. 10) Helsingørs første hesteslagtemester. 11) Gartner Lars Nielsen boede ved Montebello. Dumpedalen kunne muligvis være det åbne areal ved kolonihavehusene Solbakken ned mod Gurrevej. 12) Lysthuset var opført af kammerjunker og skovrider Krogh i den østlige udkant af sydspidsen af Teglstrup Hegn ved nuværende Kroghshøj og var en yndet danseplads for omegnens tjenestefolk. 13) Tjørnehækkene var rettelig i slutningen af 1860'erne plantet af Løvenskjold. 14) A.H. Qvistgaard, Hollandske Mølle. 15) Se billedteksten side 12.

Da man jagede urokser ved Pøleaaen i Alsønderup

af Ole Blåkilde, Alsønderup-Tjæreby Lokalarkiv

Parcellist Laurits Rasmussen fandt en dag to horn fra en urokse på sin mark. Han var smed på fuld tid på Nordstens fabrikker i Hillerød og boede på ejendommen Vesterhus på Vester Strødam i Alsønderup Kommune, hvor han drev landbrug på sine syv tønder land. Laurits Rasmussen (fotografiet t.h.) fandt hornene i en knold af grus og sten omgivet af tørvejord i det bagerste hjørne af marken.

Vester Strødam er arealet mellem Pøleaaen og Damvejen – altså området på den vestlige side af åen. Som alle lokale navne med »-dam« stammer det fra opdæmninger for at kunne forsyne de oldenborgske kongers hof med ferskvandsfisk. Det var ikke fint at spise fisk fra havet.

Selv om urokser er stamformen for tamkvæg, udviklet i Sydeuropa, er tamkvæg mindre end urokserne var. En urokse indeholdt en enorm mængde kød. Derfor var de efterstræbt bytte af mennesker i jægerstenalderen, som varede til ca. 5.900 år f.Kr.., da agerbrug og husdyravl kom hertil.

På Sjælland var urokserne dog udryddet allerede for 7.500 til 7.000 år siden. Hornene, som Laurits Rasmussen fandt, må derfor nok anses for at være tæt omkring 8.000 år gamle. I Europa blev den sidste urokse skudt i Polen i 1600-årene, og uroksen var hermed endelig udryddet. Der findes således ikke fotografier, men kun knogler. Heraf er to komplette skeletter fundet med flintepilespidser i på Vestsjælland, formodentlig af sårede dyr, som er druknet. Arkæologer fra Museum Nordsjælland har for nylig i Søborg Sø fundet rester af to urokser, som de mener kunne være blevet ofret. Der fandtes ikke spor af knogler på findestedet på Vester Strødam, og det er tydeligt, at jægerne med deres flinteredskaber må have fjernet hornene fra dyrets kranie

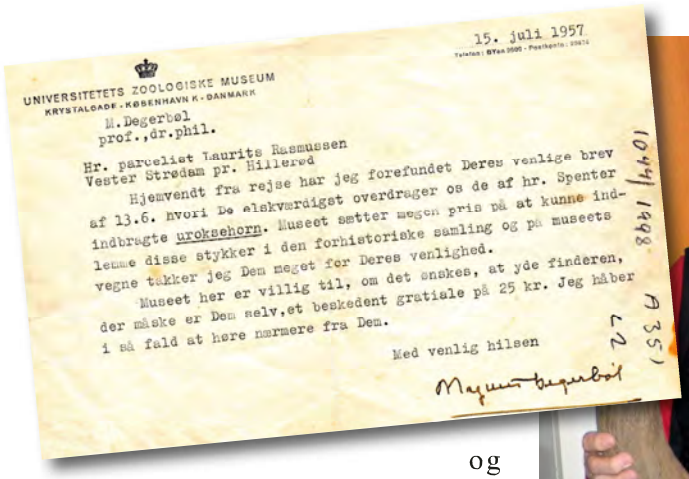

15. juli 1957

UNIVERSITETETS ZOOLOGISKE MUSEUM
KRYSTALGADE · KØBENHAVN K · DANMARK

M.Degerbøl
prof.,dr.phil.

Hr. parcelist Laurits Rasmussen
Vester Strødam pr. Hillerød

Hjemvendt fra rejse har jeg forefundet Deres venlige brev af 13.6. hvori De elskværdigst overdrager os de af hr. Spenter indbragte uroksehorn. Museet sætter megen pris på at kunne indlemme disse stykker i den forhistoriske samling og på museets vegne takker jeg Dem meget for Deres venlighed.

Museet her er villig til, om det ønskes, at yde finderen, der måske er Dem selv,et beskedent gratiale på 25 kr. Jeg håber i så fald at høre nærmere fra Dem.

Med venlig hilsen

Magnus Degerbøl

1044/1998 A 351 L2

og fra den knogle, som sådan et horn sidder udenpå. Hvad formålet hermed kunne have været, og hvorfor de lå inde i den grusbunke, kan ingen vist sige. Der er ikke spor af anden forarbejdning på hornet. Det er ikke tæt, men nu åbent i begge ender. Det har formodentlig engang været lukket helt ud i spidsen.

Hornene blev sendt til Zoologisk Museum. Laurits Rasmussen fik det ene igen og en takkeskrivelse med besked om, at han kunne få en dusør på 25 kroner. De blev efterfølgende samlet igen til en udstilling. Zoologisk Museum havde problemer med at finde det horn, de havde beholdt. Det var ikke blevet registreret, men det blev det så. Herunder takkeskrivelsen fra 1957 til Laurits Rasmussen.

Det horn, som Laurits Rasmussen fik igen, er gået i arv til hans datter, tidligere arkivleder af Alsønderup-Tjæreby Lokalarkiv, Lissi Carlsen. Hun har skænket hornet til arkivet, hvor det hænger under loftet, og enhver kan se det og få det ned og føle på.

Det er ikke så tit, man kan få noget i hænde, som er omkring 8.000 år gammelt, og som nogle stenalderjægere, som befandt sig her omkring Pøleåen for en 8.000 år siden, også har haft i hænderne.

Lissi Carlsen viser, hvor stort hornet er i forhold til tamkvægs horn.

Vesterhus på Vester Strødam. Fotografi: Sylvest Jensen 1949. Kgl. Bibl.

Stednavne og deres historie

af Lone Hvass

Fotografier: Lone Hvass 2021

Blandt de gamle stednavne som dem vi finder i det Nordøstligste Sjælland, er der landsbyer med endelser thorp eller torp. Endelsen er i dag bevaret i stednavne med endelserne trup- drup og rup. Det er en endelse, der dækker over en udflytterlandsby fra en hovedlandsby i sen vikingetid eller middelalder. I alt er der i hele Danmark over 2500 stednavne med de endelser (faktisk 10.000 i hele Norden, talrige i Danmark og Oslofjorden samt det sydlige Sverige). Det mest almindelige er små bebyggelser hvor 40% har mindre end 20 tdr. land. Tilsyneladende er der ret få vikingetidsfund i torperne, men det er ingen garanti for at de ikke har eksisteret i vikingetiden; antagelig er hovedparten anlagt i sen vikingetid. I øvrigt er fund fra den periode i det hele taget svære at finde/se. Stednavnenes forleds personnavne relaterer til vikingetids navne (urnordiske/ oldnordiske) som Bli, Esben, Jon, Tinkis, Hagen, Pås, Blith, Appis, Unnis, og Tulir. En mindre del hører til kristne middelalderlige navne, men dem er der tilsyneladende ingen af i Nordøstsjælland. Dernæst er der forleddet, der relaterer til natur, bygning og genstandsbeskrivelse som mør, drag, sten, ny, sal (en hovegård), munke, skib (ved el. med skibet). Antagelig stammer byernes grundlæggelse fra 900 – 1200.

Vi nævner nu bare stednavne fra tre af herrederne i Nordsjælland: I Kronborg-Lynge herred, er der i alt er 22 udflytterbebyggelser, heraf 16 i det gamle Tikøb sogn. Det er ganske spændende, at udflytterlandsbyerne knytter sig til det arealmæssigt store område i Tikøb sogn. (et sogn, der i størrelse kun overgås af Give sogn i Vestjylland) I Holbo herred er der i alt 38 udflytterbebyggelser, heraf 14 i Esbønderup sogn. Vi kan kraftigt anbefale vore læsere på vandre-, cykel- eller biltur rundt i Nordsjælland at bruge Gyldendals lille røde

stednavneordbog og gå på opdagelse i landsbyernes navne.
Landsbyen Mørdrup, der i dag på det nærmeste er indesluttet i Espergærde, var engang med sine 9-10 gårde, 4 husmandssteder og et mindre antal jordløse gadehuse fra gammel tid langt den største landsby på sydkysten, og befolkningsmæssigt stod den fuldt på højde med sogne- og kirkebyen Tikøb. Stednavnet nævnes første gang i 1453: Mørderopp, og i 1466 som Myrdrup, og så er vi fremme ved netop dét stednavns historie. Ordet myr betyder iflg. stednavneordbogen »mose«. Dvs. Mørdrup betyder udflytterbebyggelsen ved mosen. Men Myr er en betegnelse for myre (dvs. malm). Moseområdet, som det hentyder til, kan være det som i 1688-matriklen betegnes som »Myre-Engen, der med undershouf saa begroed, at der ej unde maalis« - det vi kender som Rolighedsmoserne vest for Espergærde, som endnu i dag er et stort mose- og engområde med enkelte mindre søer, og et område, der fungerer som rekreativt område for store dele af den omliggende bebyggelse. Moserne har navn efter udflyttergården »Rolighed«, som frem til landsbyudskiftningen 1791 lå inde midt i Mørdrup landsbyens marker.
Men vi skal længere ned i historien. Et dyk ned i Mørdrup-stednavnets historie fører os frem til flere jernalderbebyggelser, som har ligget omkring moserne. En af de første bebyggelser blev fundet i forbindelse med Helsingørmotorvejen i 1990'erne. Når man kommer ad motorvejen fra København mod Helsingør, når vi efter det højeste punkt 57 m over havet, til Sindshvile umiddelbart efter Kjelleris Hegn. Der blev udgravet en jernalderbebyggelse bestå-

Fotografi fra 1964 af skilt til Mørdrup på hjørnet af Kellerisvej (nu Hornbækvej) og Hovvej. Dengang skelnede man mellem Espergærde og Mørdrup. I dag er både Mørdrup og Tipperup blevet en del af Espergærde, og navnene er snart glemt i skiltningen. Tipperup hedder i motorvejssproget »Espergærde Syd«. Fotografi i Kjeld Damgaards arkiv.

ende af enkelte gårde fra omkring Kr.f. til 600-700 e.Kr. liggende på terrænet ned mod Rolighedsmoserne. I udgravningen fandtes jernslagger spredt over området, som stammede fra jenudvinding og smedning. Det skulle vise sig, at de jernaldergårde ikke var enestående. I dette forår har Museum Nordsjælland været i gang med spændende arkæologiske udgravninger overalt i Nordsjælland. Her dukker Rolighedsmoserne op igen.
Når man kører fra Strandvejen ad Hornbækvejen ses mod nord inden Kjelleris Hegn et stort område, hvor muldjorden er fjernet. En arkæologisk udgravning dér har foreløbig vist bebyggelse fra omkring Kr.f. med 10 -20 langhuse. I tilknytning til bosættelserne har der været en intensiv aktivitet i form af jernudvinding, med udvindingsslagger og små fragmenter af udvindingsovne. Men endnu en arkæologisk udgrav-

ning havde i 2019 afsløret en jernudvindingsplads med 100 kg slagger og bunden af to udvindingsovne lige vest for Mørdrup (mellem jernbanen og motorvejen). Den nødvendige myremalm, som var forudsætning for jernudvindingen i jernalderen, har netop været tilgængelig i de nærliggende Rolighedsmoser. I 20 procent af de nordøstsjællandske jernaldergårde har Museum Nordsjælland fundet spor af en begrænset jernproduktion, som udvindingslagger, udvundet af myremalm. Det er myremalmen, der fører os frem til stednavnet Mørdrups oprindelse.

Beboerne på jernaldergårdene har levet af landbrug og udvundet deres eget jern af myremalm fra mosernes vådområder. Men vi kan desværre ikke afsløre, at der har været kontinuerlig bebyggelse omkring moserne fra Kr.F. og frem til den middelalderlige Mørdrup-landsby. Århundrederne fra 500 – 1000 e.v.t. tyder nemlig på, at det nordøstligste Sjælland næsten var affolket. Det er perioden fra den yngre jernalder og vikingetiden og frem til middelalderen, hvor Mørdrup blev grundlagt i et landskab, der ikke som landskabet længere mod sydøst, var dækket af skov, og hvor vi møder landsby-endelser med rød (skovrydning). Vi skal i det nordøstligste Sjælland i stedet for skov forestille os et landskab med moser og heder, som vi ser det langs Pandehaveåen, Rusland og Heatherhill. Til undtagelser hører landsbyen Villingerød der sammen med Horserød er nogle af de få rydningsbyer i det nordøstligste Sjælland.

Det udvundne jern i jernalderen var smedejern, som blev bearbejdet på de enkelte gårde og landsbyer. Til slut skal lige tilføjes at Rolighedsmoserne, foruden at danne grundlag for jernudvinding, tidligere har været en vigtig ressource for Mørdrup-landsbyens tørvegravning, græsning og høslæt. Vi mangler desværre viden om jernudvindingen i middelalderens landsbyer.

Johan Thomas Lundbye på besøg i Vejby sommeren 1843

I juni 1843 besøgte maleren Johan Thomas Lundbye, sammen med vennen og maleren P.C. Skovgaard, Vejby og lavede flere malerier herfra, bl.a. denne lo i en os ubekendt gård i landsbyen. Det er Skovgaard, der læner sig op ad den lerklinede mur. Lundbye gav senere i sin dagbog (15. maj 1844) klart udtryk for sin fascination af stolperne i loen, der var genbrug af skibstømmer, og »det har moret mig at tænke paa, at disse Bjælker engang pløiede Havet og maaskee have været vidt om i Verden, inden de stedes til Ro i en siellandsk Bondegaard«.